

Всесвітня історія

УДК 94 (477.6)''18''

О.П. Саманцов

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ЗАСЕЛЕННЯ НОВОРОСІЙСЬКОГО КРАЮ СЕРБАМИ (XVIII ст.).

У роботі досліджуються особливості процесу заселення Новоросійського краю сербами, особливості формування територій їх компактного розселення та проживання в продовж XVIII ст.

Ключові слова: серби, колонізація, Новоросійський край, Нова Сербія, Слов'яносербія,

В представленной работе анализируются особенности процесса заселения Новороссийского края сербами, особенности формирования территорий их компактного проживания и расселения на протяжении XVIII ст.

Ключевые слова: сербы, колонизация, Новороссийский край, Новая Сербия, Славяносербия.

In the present paper analyzes the characteristics of the process of settling the Novorossiia Territory by Serbs, especially the formation of densely populated areas and resettlement during the XVIII century.

Key words: Serbs, colonization, Novorossiia Territory, New Serbia, Slavyanoserbiya.

Постановка²⁰проблеми. Обрана нами тема не є новою. Її підвалини заклав у 30-50-ті рр. XIX ст. А. Скальковский своїми роботами “Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1730-1823” (Одесса 1836-1838 рр.), “Опыт статистического описания Новороссийского края” (Одесса 1850-1853 рр.) тощо. Як зазначали сучасники, ці роботи були явищем в історичній науці того часу. Дослідник ввів у науковий обіг значний невідомий історичний матеріал. А Імператорська академія наук визнала роботу “Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1730-1823” найкращою та присудила авторові найвищі винагороди – Уваровську та Демідовську премії.

За характером подання матеріалу, вони не відповідають сучасним науковим вимогам, але, як зазначав видатний український історик Д. Багалій “Да и теперь всякий исследователь новороссийской старины должен будет обращаться к трудам Скальковского, как к богатейшей сокровищнице ценных материалов, никогда не утрачивающих своего значения” [6, с. 1].

Впродовж другої половини XIX ст. коло дослідників збільшилось, а тематика наукового пошуку розширюється головним чином за рахунок робіт А. Скальковського, Д. Багалія, преосв. Гавріїла, описання офіцерів Генерального штабу тощо.

XX ст. додало політично-революційної забарвленості, а разом із тим тематичної та джерельної обмеженості в межах державної ідеології. Також відбулось формування незмінних

теоретичних та методологічних кліше, що зробило визначену тематику допоміжною в контексті формування та розвитку “Радянського суспільства”.

Сучасні новітні технології, відкритість бібліотек та архівів, дають можливість науковцям переглянути усталені точки зору, моделі та концепції, що і робить нашу тему достатньо актуальною та перспективною.

Відповідно до чого:

Мета статті визначити основні тенденції та характер процесу заселення територій Новоросійського краю сербами.

Хронологічні межі обумовлені процесом формування територій майбутньої Катеринославської губ. й визначені XVIII ст.

Виклад матеріалу. Війни Росії із Туреччиною постійно вимагали від уряду Російської імперії сер. XVIII ст. створення нових систем прикордонних укріплень та формування людського потенціалу для несення військової служби, ведення господарського життя та засвоєння нових територій.

Як відмічав Д. Багалій, засвоєння нових територій (“колонізація”) відбувалось двома шляхами: перший – “російська державна” та “народна”, а другий – “колонізація іноземна”.

На думку науковця “Колонизационная деятельность правительства проявилась главным образом в постройке в Новороссийском крае укрепленных линий и городов” [6, с. 31]. А початок таких дій уряду визначається створенням Новосербського та Слов'яносербського військових поселень із фортецями Елісаветград, Бахмут та Константиноград.

Таку точку зору підтримував й архієпископ Гавріїл, хронологічно визначаючи початок діяльності уряду щодо засвоєння визначених територій 1751-1786 рр. “От основания в Новороссийском крае Новой Сербии до учреждения Наместничества Екатеринославского...” [5, с. 79].

Початок заселення цих територій сербами був покладений на поч. XVIII ст., коли Петро I, з метою захисту від нападів татарського війська “Південних територій”, мав намір утримувати в прикордонних містах декілька кінних гусарських полків й “...к тем полкам определитъ Полковников и Ротмистров из Сербян и из Волохов из тех, кои ныне в службе Его Императорского Величества обретаются, а к тому в дополнение выписать добрых” [3, с. 2]. Безпосередньо, виконання цього розпорядження було доручено майору Албанезу. Викликані їм серби “у кількості 439 осіб поселені остаточно у 1729 р. при містечку Торе” [7, с. 7] (сучасне м. Слов’янськ, Донецької обл.).

Але початок масового заселення Новоросійського краю сербами припадає на сер. XVIII ст. Безпосередньо приводом до цього слугувало звернення серба по народженню, австрійського полковника Івана Самойловича Хорвата, який через Російського посла у Відні, графа Бестужева-Рюміна звернувся до Імператриці Єлизавети Петрівни про прийняття його у підданство Російське та “...на вечную Ея Императорскому Величеству службу”. Крім того, він обіцяв привести із собою два полки (гусарський в 1000, а піхотний у 2000 осіб) із охочих людей сербського, македонського, болгарського та ін. походження. А полки “...исподволь, привестъ... в Российские границы своим коштом, и поселитъ в за-Днепровской украине, в местах, какие правительством указаны будут” [5, с. 82].

На це прохання, Імператриця відповіла згодою, а рескрипт від 24 грудня 1751 р. визначав “...объявить полковнику Хорвату, что не только он и другие офицеры, но и сколько бы из Сербского народа в Российскую Империю прийти не пожелало, все они, как единовѣрные, к службе и подданству приняты будут...и что для поселения их ...не только в Украине, но и других ...плодородные земли даны будут” [2, с.553].

Уряд погодився на створення чотирьох полків (два Гусарські й два Пандурські по 4000 людей кожний); організація війська повинна бути на російський, державний манер; визначались території для розселення у Задніпровських місцях із чітко визначеними кордонами по місцевих річках.

Впродовж др. пол. 1751 – 1752 рр. відбувалось переселення сербів й оселення їх на територіях визначених Урядом. У зв’язку із чим у 1752 р. на лівому березі Дніпра була створена нова військово-адміністративна одиниця Нова Сербія. Її військово-адміністративним центром було визначено м. Новомиргород. Аналогічно, у 1753 р., у межах Бахмутської провінції, була утворена Славяносербія, із адміністративним центром у м. Бахмуті. У той же час, на півдні від Нової Сербії, був створений військово-поселенський округ Новослобідський козацький полк. Його військово-адміністративним центром стала побудована фортеця Св. Єлисавети (1754 р.).

Подальше реформування військово-адміністративної організації на цих землях призвело до створення Новоросійської губ. що було відбито у Височайше затвердженій доповіді Сенаторів...Паніних – “О найменуванні Новосербського селища Новоросійською Губернією; о заселені в оний полків...; про плани розподілу земель до їх заселення” від 22 березня 1764 р.

До її складу були включені території Нової Сербії, “...від верхівки річки Інгул косою лінією до містечка Орель, яке лежить поблизу Польського кордону біля річки Синюха” [1, с. 659]. Загальна площа якої визначалась у 1 421 000 десятин землі [Там само, с. 664].

Вже 11 червня 1764 р. була затверджена доповідь “Об Украинской линии Славяносербии...”. Формування такої лінії, та приєднання до її до Новоросійської губернії визначалась необхідністю утримувати значний кордон із Кримською стороною. Такий кордон визначався лінією від “...урочища устя річки усть Самари...до устя річки Луганчика” [2, с. 796].

Організація влади в новій губернії передбачалась у такому вигляді “...щоб Земське Правління біло відділено від військового...як такою що буде заселено військовими людьми й з метою захисту кордонів...Канцелярія її ...повинна бути поділена на два особливі департаменти ...Військовий...під керівництвом Генерал-Майора, а другий Земський під Комендантом...”[1, с. 660].

Уся територія Нової Сербії була поділена на 70 округів, з яких 52 округи для військових, для міських жителів 2 округи; для раскольників, іноземців які забажають селитися окремими слободами, 16 округів.

У свою чергу, кожний округ поділявся на “жереби” до якого входили 24 участки. Всього в окрузі повинно бути до 700 участків. Обсяг участків залежав від природних умов й складав в лісостепових округах по 26 десятин. Таких

визначалось 32. Інші, 38 округів визначались по 30 десятин кожний, як такі, що лісу не мали.

Російський уряд усіляко намагався заохотити переселення іноземців, тому серби малу значну кількість пільг та привілеїв на цих територіях. Так, власність на землю на цій території повинна належати тільки сербам, а усі інші мешканці, якщо вони оселились на цих землях самостійно, без Наказу Уряду до 50-х рр. XVIII ст., продавши свою маєтність, повинні бути переселені на місце свого постійного мешкання.

Місцевим “колоністам” дозволялось торгувати не тільки в свої помешканнях безмитно, а в межах всієї Російської імперії та з іншими країнами за встановлене законом мито. Крім того дозволялось будувати свої церкви.

Загальна кількість сербів, які були переселені на нові території та отримали право на житло, на думку Д. Мілера, складала “не більше 1000 людей” [8, с. 26]. Але на нашу думку, така кількість носить досить умовний характер. Це пов’язано із тим, що окрім сербів на ці території також були переселені угорці, болгар, волахи тощо, які склали окрему групу “іноземців”.

Крім того, як зазначав дослідник, “впродовж десяти років на сербів було витрачено близько 2 ½ мільйона карбованців казенних грошей” [Там само, с. 26]

Висновки і перспективи подальших досліджень. Заселення Новоросійського краю сербами було безпосередньо пов’язане із зовнішньою політикою Російської імперії, а саме розширенням її інтересів на Півдні у пошуках виходів до Азовського та Чорного морів, що реалізувалось переможними русько-турецькими війнами. Приєднанням нових територій та їхнього подальшого розвитку.

Відповідно у процесі заселення можна виділити декілька періодів:

Перший – пер пол. XVIII ст. - до кінця 40-х рр. XVIII ст. Він характеризувався настійливою політикою російського уряду заселення нових територій як із зовні так й з прикордонних та державних земель. Мета таких дій – підготовка військово-економічного ресурсу для продовження русько-турецьких війн. Розселення сербів навколо існуючих фортець – Тора, Бахмуту тощо

Другий період – 50-80-ті рр. XVIII ст. – час підкорення та приєднання Криму. Він характеризується розширенням територій Російської імперії за рахунок входження нових територій до її складу. Зростає економічна мотивація заселення за рахунок засвоєння степових районів та розбудови портових міст на узбережжі Азовського Чорного морів.

Цей період характеризується активною участю сербів у зовнішній колонізації (заселення іноземцями), створення Нової Сербії та Слов’яносербії, як регіонів компактного проживання сербів.

Третій період – 90-ті рр. XVIII– поч. XIX ст. - розселення сербів по території Російської імперії, їх активна участь у економічному житті Південних регіонів Російської імперії.

Політика протекціонізму Російського уряду до заселення Південних територій іноземцями відіграла вирішальну роль у цьому процесі, що відобразилось у наданні їм постійних пільг та привілеїв та фінансової підтримки.

Сучасний стан дослідження процесу розселення сербів на території Новоросійського краю не дає нам можливості виділити дійсну кількість сербів із загальної сукупності іноземців впродовж XVIII ст.

Недостатньо дослідженими на нашу думку виступає проблематика взаємин сербів та місцевого населення, процесу взаємної асиміляції не теренах Новоросійського краю тощо.

Таким чином визначена проблематика не є закінченою, а вимагає подальшого більш детального наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. О наименовании Новосербского селения Новороссийскою губернею; о поселении в оной полков, двух Гусарских и Пикинерного; о планах раздачи земель к их заселению // Полное собрание Законов Российской империи. – Спб., 1830. – Т. XVI. – С. 657-668.
2. О принятии в подданство Сербов, желающих поселиться в России и служить в России и служить особыми полками, о назначении на границе со стороны Турецкой выгодных мест к поселению; об определении жалования по окладу Гусарских полков конным, а пешим оклада полков пехотных, и о подчинении оных полков Военной Коллегии. // Полное собрание Законов Российской империи. – Спб., 1830. – Т. XII. – С.552-570.
3. О сборе с однодворцев, вместо ландмилиции, гусар, и о сформировании из них полков // Полное собрание Законов Российской империи. – Спб., 1830. – Т. VII. – С.2.
4. Об Украинской линии Славяно-Сербии; о состоящем за тою линиею поселении и о подчинении оною к Новороссийской губернии под единое право // Полное собрание Законов Российской империи. – Спб., 1830. – Т. XVI. – С.795-799.

5. Архиепископ Гавриил. Отрывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый. Период от основания в Новороссийском крае от основания в Новороссийском крае Новой Сербии, до учреждения наместничества Екатеринославского с упразднением губерний Новороссийской и Азовской, за коим последовало упразднение и Славянской Епархии. С 1751 по 1786 год // Записки Одесского Общества истории и древностей . – 1853. - Т. 3. – С. 79 – 129.
6. Багалея Д.И. Колонизация Новороссийского Края и первые шаги его по пути культуры. Исторический Эюд. Оттиск из «Киевской старины» / Д.И. Багалея. – К. , 1889. – 119 с.
7. Исторический очерк общих гражданских учреждений Новороссийского края. Речь Адъюнкта Комарницкого. – Одесса, 1849. – 71с.
8. Миллер Д.И. Заселение Новороссийского края и Потемкин / Д.И.Миллер. – Харьков, 1901. – 46 с.